

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ЛИЦАРСТВА У НОВИХ КРАЇНАХ БАЛТІЇ: ВІД КРАХУ ГАЛУЗЕВОГО ПРОТЕКЦІОНІЗМУ ТА СИСТЕМИ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ДО ДИСКРИМІНАЦІЙ У МІЖНАРОДНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Білоцерківець Володимир Вікторович

д-р. екон. наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки і соціально-гуманітарних дисциплін

Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро), Україна
Бердянський державний педагогічний університет (м. Запоріжжя), Україна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем трансформації соціально-економічного становища домінуючої в Остзейському краї спільноти – балтійських лицарів – в умовах формування нових Балтійських країн. Особливу увагу приділено дослідженню історичних, соціальних, економічних передумов тропу балтійського лицарства від панівного положення до рівноправного та упосліджуваного. Розкрито основні етапи еволюції політичної та економічної влади балтійського лицарства на початку ХХ століття. Виявлено причини та механізми демонтажу проостзейського аграрного галузевого протекціонізму, досліджено напрямки та наслідки дискримінаційних реформ К. Улманіса, спрямованих на ліквідацію системи конкурентних переваг балтійців. Показано рестриктивну сутність запроваджених в межах національної економічної політики обмежувальних заходів та їх негативний вплив на міжнародну торгівлю й міжнародну економічну діяльність Латвії, що обумовило додаткове погіршення економічної ситуації під час Великої депресії та у міжвоєнний період не тільки для іматрикульованого лицарства і балтійських німців, але й інших етнічних груп.

Ключові слова: балтійське лицарство; протекціонізм; балтійські країни; міжнародна економічна діяльність; міжнародна торгівля; соціально-економічний стан; конкурентоспроможність та конкурентні переваги; історично-економічні виклики.

Постановка проблеми. Перша четверть ХХ століття так само, як й перша четверть ХХІ століття виявились надзвичайно насиченими на події соціально-економічного ґатунку. Це були та продовжуються залишатись часами неочікувано бурхливих перетворень, жорстоких мілітарних інвазій, руйнації матеріального та соціальних зв'язків, кардинальної зміни усталеного соціально-економічного становища, що змусив багато мільйонів людей залишати рідні

домівки, вимушено втрачати створені власною працею та зусиллями поколінь пращурів статки, своє здоров'я та навіть життя. На жаль, колишня епоха невзгод циклічно повторюється у наші часи, спричиняючи аналогічні тектонічні зсуви у звичному соціально-економічному побуті, наново коригуючи стратегії поведінки економічних акторів, змушуючи їх приймати радикально нові рішення за умов наростання невизначеності та руйнації порядку. Вибудовуються, на перший погляд, тривіальні паралелі між минулим та сьогоденням, історичний та економічний рух країн Східної та Північної Європи, що опинились в орбіті безпосередніх інтересів східного агресора, видається опинився на рейках гістерезису, а усі намагання вирватись з зачарованого кола недовлі є марними, заздалегідь приреченими на неминучу поразку.

Але такий погляд, на нашу думку, є надто беззастережним. Відчайдушна боротьба за право розбудувати власну державу на свій розсуд охопила у першій чверті ХХ століття величезну смугу європейських земель від Фінляндії до Греції. Приклад такої, однієї з найбільш запеклих баталій за обрання альтернативного проекту національного, соціального, економічного, політичного розвитку демонструють події, що розгортались на теренах колишнього Лівонського Ордену, сучасних Естонії та Латвії. Певний потенціал щодо втілення у дійсність власного державницького проекту в зазначених межах (повністю чи частково) мала низка груп – від російського (більшовицького, роялістського чи республікансько-небільшовицького) до німецького, латиського, естонського, остзейського, латгальського, сету, польського чи лівського.

Частина проектів не набули навіть ескізних обрисів, але інші пройшли тривалу еволюцію, радикальні вимушені трансформації й, нарешті, або утвердились на балтійських теренах, або зазнали фіаско. Одним з останніх виступав остзейський проект. Проте невдалі спроби його реалізації мали далекосяжні наслідки як для його натхненників та прибічників, так й для супротивників. Наслідки знайшли закарбування, насамперед, у зміні соціально-економічних позицій балтійських німців, особливо представників їх вищого класу – балтійського лицарства. Проте ця корекція, що отримала відображення у фронтальних дискримінаційних заходах, мала певні відмінності у різних нових країнах Балтії, дещо диференційовано позначившись на конкурентних перевагах лицарства, його позиції на міжнародній економічній сцені.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика динаміки соціально-економічного становища у добу становлення нових державних проектів на теренах колишніх Естляндської, Курляндської, Ліфляндської та Вітебської губерній та в роки міжвоєнного періоду має велике значення для розуміння процесів розвитку незалежних балтійських країн. Саме в ці часи був закладений фундамент подальшого розвитку сучасних Латвійської та Естонської республік, склалось консенсусне розуміння подій, що відбувались під час здобуття незалежності, сформувались основні контури пантеонів національних героїв, скелетувались національні історичні наративи.

Тож, дослідження перебігу соціально-економічних подій, що відбувались у часи світанку незалежності балтійських держав, їх виважене, позбавлене емоційного забарвлення, сприйняття в категоріях сучасної науки набуло

важливого значення. Окремим складником досліджуваної проблеми виступають наукові розвідки соціально-економічної динаміки не як тотальності, а в розрізі її компонентного наповнення, диференційованої за етнічними, конфесійними, класовими, стратовими тощо ознаками. Важливість, нагальність та актуальність роботи у зазначеному дослідницькому полі визначили відповідні інтереси наукової спільноти, теоретична та практична реалізація яких отримала широке висвітлення у численних працях провідних дослідників Німеччини, Латвії та Естонії, зокрема, Р. Віттрам, М. Гарлефф, К. Грімм, А. Казекамп, М. Лаар, Д. Лебер, Г. фон Пістолькорс, У. Прен, Х. фон Рімша, Я. Райд, А. фон Таубе, А. фон Транзее-Розенек, І. Фелдманіс, Дж. Хайден, Р. Церузис, В. Шлау, Ч. Яггі та багатьох інших [2, 4-7, 7-12, 14]. Проте, незважаючи на значний внесок згаданих дослідників, залишаються недостатньо розкритими проблеми корекції соціально-економічного положення балтійських німців та остзейського лицарства у нових країнах Балтії, редукації їх політичного домінування у зв'язці із втратами економічної могутності, застосування заходів дискримінаційного характеру саме щодо економічної діяльності остзейської національної меншини, встановлення обмежень у торгівельній діяльності, бар'єрів щодо вільного руху товарів та капіталів за межі національної економіки, демонтажу наявних протекціоністських механізмів. З огляду на це, проблемне поле дослідження залишається актуальним та потребує додаткових наукових розвідок.

Мета роботи. Мета статті полягає у дослідженні засад, причин та особливостей трансформації соціально-економічного положення балто-німецького населення, остзейського лицарства у нових країнах Балтії у першій половині ХХ століття, демонтажу традиційних механізмів аграрного та торгового протекціонізму, тропу від системи штучних конкурентних переваг до системи дискримінацій у міжнародній економічній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Демонтаж чергового московитського проекту – російської імперії – постав потужним викликом перед балтійським лицарством. Століттями пов'язані традиційно-міцними (зокрема, родинними) зв'язками з істеблшментом російської імперії, виступаючи важливим компонентом військової, економічної та політичної еліти колишньої імперії, балтійці опинились за кардинально нових умов свого існування [1]. Перед ними знову постало питання вибору подальшої своєї долі, обрання альтернатив між пошуком нового суверена чи торування власним шляхом.

Ерозія системи економічного протекціонізму, поступовий демонтаж історично сформованих штучних конкурентних переваг як на внутрішньому ринку, так й в провадженні міжнародної економічної діяльності в умовах емансипації автохтонного населення та посилення позицій спільнот мігрантів спостерігались вже досить давно. Але цей процес протікав загальмовано, неодноразові спроби прискорити його оперативно купувалися лобістами інтересів іматрикульованого лицарства. Спроби налагоджування центральною владою комунікацій з представниками латиської та естонської спільнот, економічної русифікації на противагу балто-німецьким економічним інтересам були спорадичним й не надто вдалим. Тож на початок ХХ століття балтійське лицарство утримувало важливі позиції в економіці Остзейського

краю. За таких умов будь-який вибір видавався неочевидним, небезпечним й сповненим ризиками екзистенціального виміру в контексті надзвичайної невизначеності та динамічності ландшафту його прийняття.

Альтернатива самостійності на цьому тлі виглядала відверто привабливою, але реалізація її в повній мірі навіть за наявних обставин краху східної імперії виглядала аж надто фантастичною. На початку ХХ століття балтійці складали незначну меншість в усіх регіонах Остзейського краю. Так, зокрема в межах Курляндської губернії за переписом 1897 р. вони складали 7,67% (51 тис.), в Ліфляндській – 7,58% (98,6 тис.), Естляндської – 3,9% (16 тис.). Наступними роками питома вага німецького населення (як балтійців, так й інших німців) демонструвала тенденцію до зменшення, зокрема, на теренах майбутньої Латвійської Республіки на 1914 році вони становили трохи більше 6%. Хоча ще порівняно нещодавно в межах Латвії (без Латгалії та Ілукстського краю) німецьке населення досягало 11,3% (135120) у 1881 році та 8,3% (114103) у 1897 році [8, с.65].

Навіть після окупації Риги германськими військами у вересні 1917 року представники лицарства обрали досить виважену політику, не підтримуючи беззастережно ані владу в Берліні, ані владу у петербурзі. Після падіння царської династії більшість балтійців вважали свої зобов'язання нікчемними, лицарства у ХVІІІ століття присягали царській родині, але не московській державі. Втрата імператором влади мала наслідком скасування унії між балтійським нобілітетом й центральною владою.

Лише наприкінці вересня – початку жовтня під потужним тиском германської імперської влади відбуваються збори місцевих ландтагів. Розуміючи хиткість своїх позицій, балтійське лицарство доклало неабияких зусиль аби залучити до процесу державотворення на балтійських землях якомога більше представників національних спільнот. Не тільки лицарі, але німецьке купецтво, інтелігенція, представники латиського, естонського, єврейського населення мали виступити засновниками нового державного утворення. Окремі представники латиської громади, як, наприклад, Фрідріхс Вейнбергс чи Андріс Красткалнс, схилились до думки щодо солідаризації з балтійцями.

Уявний проект балтійського лицарства під омофором Германської імперії, на думку авторів, повинен був отримати досить репрезентативну, поліетнічну підтримку, що знайшло позірне віддзеркалення у діяльності Курляндського земського зібрання, з широким представництвом латиського населення. З січня наступного року консервативна частина балтійського лицарства на чолі з Генріхом фон Штрихом активізувала сепаратні перемови з германською владою, наполягаючи на реалізації проекту аншлюсу балтійських земель. Спроби естонського та латиського народів реалізувати власні національні державотворчі проекти викликали у балтійців острах, що спирався на досвід подій повстання 1905-1907 років, позначених значним соціально-економічним протистоянням, руйнуванням лицарських миз, нищенням майна, переслідуванням за національно-класовою ознакою [12, 14].

Тож 8 березня 1918 року проголошується відновлення Герцогства Курляндії та Земгалії, а 12 квітня утворюється Об'єднане Балтійське Герцогство,

до складу якого були включені Курляндія, Ліфляндія, Естляндія, Езель та Рига. Незалежність герцогства через півроку визнала Германська імперія. Незважаючи на формальну владу над новоутвореною державою герцога Адольфа Мекленбургського, фактичне управління було передано регентській раді під орудою ліфляндського ландмаршала барона Адольфа Пілара фон Пільхау, який провадив прогерманську політику в умовах германської окупації латвійських земель. Подібна практика не була чимось екзотичним для балтійських земель, а мала узвичаєний, традиційний характер ще з часів незалежності Курляндського герцогства у XVIII столітті.

Проте орієнтація на Германську імперію виявилась хибною, формально після революції у листопаді 1918 року, а в дійсності навіть раніше уряд Балтійського Герцогства опинився у хиткому стані. Влада переходить до національних латиських сил. Очільники остзейської спільноти вимушено переорієнтовуються спочатку на уряд К. Улманіса, а після повстання Г. фон Мантейфеля - на уряд А. Нієдри. Незважаючи на низку перемог, визначальну роль військового крила остзейців у розгромі більшовицьких сил, поразка остзейського проекту вже була неминучою.

Балтійські німці та балтійські лицарі набувають статусу однією з національних меншин в незалежних Балтійських країнах. Вони вже не користуються традиційно виключними правами, позбавлені конкурентних переваг перед іншими мешканцями країни, вже не переважають у торгівлі та не відіграють домінуючу роль у здійсненні банківської діяльності, зокрема, за межами національної економіки, втрачають звичну конкурентоспроможність в форматах міжнародної економічної діяльності, провадженні міжнародної торгівлі. Остзейці перетворюються на упосліджену меншину, національну групу, що викликає негативне сприйняття серед широких мас Латвії та Естонії.

Одним з виразних наслідків хибних рішень, які вимушено приймали провідники остзейського лицарства в добу конкуренції державницьких проектів, стало подальше скорочення німецького населення в містах Латвії (табл. 1). Якщо в Ризі воно ще залишається досить представницьким, то у менших містах та сільській місцевості демонструє стрімке зменшення.

Таблиця 1

Динаміка німецького населення у найбільших містах Латвії, 1881-1925 рр.

Місто	1881	1897	1920	1925
Рига	66775	63322	29533	43792
Лієпая	9803	11627	5864	6128
Даугавпілс	?	3092	335	542
Єлгава	9275	7079	2428	2760
Вентспілс	1987	1422	768	1018
Резекне	?	65	30	94
Валмієра	764	600	116	103
Цесис	1230	1071	277	271
Тукумс	1189	883	315	378
Кулдīga	2483	2362	922	962
Юрмала	?	?	1057	366
Єкабпілс	477	328	53	65
Лудза	?	11	?	23
Бауска	830	536	210	249

Дані сформовано з [8, С. 66].

Зазначений процес не припиняється й наступними роками (табл. 2). Питома вага остзейського населення катастрофічно скорочується з 11,3% у 1881 році до 3,26% у 1935 році. Відносно остзейськими залишається тільки 4 міста – Рига, Лієпая, Єлгава та Кулдіга, в яких частка балтійських німців коливалась у діапазоні 3-13%.

Таблиця 2

Динаміка німецького та латиського населення Латвії, 1925-1935 рр.

Населення	1925		1930		1935	
	осіб	відсотків	осіб	відсотків	осіб	відсотків
Латвія, загалом	1844805	100%	1900045	100%	1905330	100%
Німецьке	70964	3,85%	69885	3,68%	62144	3,26%
Латиське	1354126	73,40%	1394957	73,42%	1472612	77,29%
Рига, загалом	337699	100%	377917	100%	385063	100%
Німецьке	43792	12,97%	44105	11,67%	38523	10,00%
Латиське	198736	58,85%	227842	60,29%	242731	63,04%
Лієпая, загалом	60782	100%	54974	100%	57098	100%
німецьке	6128	10,08%	5284	9,61%	4620	8,09%
латиське	36651	60,30%	36185	65,82%	38845	68,03%
Єлгава, загалом	28321	100%	33048	100%	34099	100%
німецьке	2760	9,75%	2567	7,77%	2319	6,80%
латиське	21180	74,79%	25695	77,75%	26917	78,94%
Кулдіга, загалом	6912	100%	6921	100%	7180	100%
німецьке	962	13,92%	920	13,29%	915	12,74%
латиське	4968	71,88%	5093	73,59%	5479	76,31%

Дані сформовано з [3, 8, 13].

Значна частина остзейців змінює свою етнічну ідентифікацію, переходячи в умовах реформ К. Улманіса до складу латиського населення (скоріше повертаючись до своїх коренів, оскільки значна частина балтійських німців, включаючи іматрикульоване лицарство мали автохтонне, лівське, куршське, естське тощо походження). Особливо нищівного вдару нанесли реформи К. Улманіса саме балтійському лицарству. На цьому тлі вирізняється аграрна реформа, як позбавила лицарство його узвичаєних прерогатив, забезпечила формування конкурентного ринку в аграрній галузі.

Проте ліквідація великих товарних господарств в аграрному секторі мала об'єктивним наслідком суттєве погіршення конкурентоспроможності латвійської продукції як на національному, так й світових ринках. В умовах наступного загальмування світової економіки, розгортання кризи в розвинутих країнах Заходу (особливо в часи Великої Депресії) такі дії стали тригером переходу балтійських економік на траєкторію негативної динаміки, що особливо чутливою була за широкого застосування протекціоністської політики країнами-торговельними партнерами.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження дозволило визначити основні причини та проблеми трансформації соціально-економічного становища балтійсько-німецького населення, його складової частини - остзейського лицарства у країнах Балтії на початку ХХ століття, розкрити передумови та особливості демонтажу традиційних механізмів аграрного та торгового протекціонізму, ліквідації історичної системи штучних конкурентних

переваг, запровадженої системи дискримінацій у міжнародній економічній діяльності.

Список використаних джерел:

- [1] Білоцерківець, В.В. (2025) Історія та перспективи балтійського лицарства у ХХІ столітті: від ізоляції до глокалізації та глобалізації. *The driving force of science and trends in its development: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VIII International Scientific and Theoretical Conference*, April 18, 2025. London, England, United Kingdom: International Center of Scientific Research. 2025. С. 237-239.
- [2] Cerūzis, R. (2004). *Vācu faktors Latvijā (1918. – 1939.): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: Latvijas Universitāte. 291 lpp.
- [3] Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. (1935). *Oficiālās statistikas portālas. Latvijas oficiālā statistica*. URL: https://stat.gov.lv/sites/default/files/publication/Vecas%20statistikas%20gramatas/1935%20Tautas%20skaitisana/1935_TSK-4dala.pdf
- [4] Feldmanis, I. (2012). *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939. – 1941.)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 108 lpp.
- [5] Garleff, M. (1976). *Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen. Die parlamentarische Tätigkeit der deutschbaltischen Parteien in Lettland und Estland*. Bonn-Bad Godesberg. Wissenschaftliches Archiv. 224 s.
- [6] Grimm, C. (1977). *Die Baltische Bruderschaft*. Hannover. Hirschheydt. 82 s.
- [7] Laar, M. (2025). *Die Baltischen Staaten*. URL: https://www.kas.de/documents/252038/253252/Geschichtsbilder_Europa_Baltische-Staaten.pdf/4cd3a7d4-7220-62ab-26f8-c1a462c37914
- [8] Otrā tautas skaitīšana Latvijā, 1925. gadā. (1925). *Oficiālās statistikas portālas. Latvijas oficiālā statistica*. URL: https://stat.gov.lv/system/files/publication/2017-08/1925_tautas_skaitisana.pdf
- [9] Pistohlkors, von G. (1994) (Hrsg.): *Baltische Länder Reihe Deutsche Geschichte im Osten Europas*. Berlin. Siedler Verlag. 607 s.
- [10] Prehn, U. (2020). *Deutschbalten im Exil. in: K. Brüggemann, K. Maier, R. Tuchtenhagen (Hrsg.): Das Baltikum – eine europäische Region, Bd. 3. Die Staaten Estland, Lettland und Litauen*. Stuttgart. A. Hiersemann Verlag. 2020. S. 539-558.
- [11] Taube, von. A. (1977). *Von Brest-Litovsk bis Libau. Die baltisch-deutsche Führungsschicht und die Mächte in die Jahren 1918/19. Von den Baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten*. Marburg. S. 119-120.
- [12] Transehe-Roseneck, von A. (2024). *Die Lettische Revolution, Vol. 2: Mit Einem Geleitwort; Die Sozialdemokratie, die Katastrophe*. London. Forgotten Books. 443 s
- [13] Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā. (1930). *Oficiālās statistikas portālas. Latvijas oficiālā statistica*. URL: https://stat.gov.lv/system/files/publication/2017-08/1930_tautas_skaitisana.pdf
- [14] Wittram, R. (1973). *Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland 1180–1918*. Darmstadt. Wissenschaftliche Buchgemeinschaft. 323 s.

TRANSFORMATION OF THE SOCIO-ECONOMIC STATUS OF THE ANCIENT NOBILITY IN THE NEW BALTIC COUNTRIES: FROM THE COLLAPSE OF SECTORAL PROTECTIONISM AND THE SYSTEM OF COMPETITIVE ADVANTAGES TO DISCRIMINATION IN INTERNATIONAL ECONOMIC ACTIVITY

Volodymyr Bilotserkivets

Doctor of Economic sciences, Full professor,
Professor of the Department of international economics and social-humanitarian disciplines
Ukrainian State University of Science and Technologies (Dnipro), Ukraine
Berdyansk State Pedagogical University (Zaporizhzhya), Ukraine

Summary. *The article is devoted to the study of the problems of transformation of the socio-economic position of the dominant community in the Baltic region (the Baltic nobility) in the conditions of the formation of the new Baltic states. Attention is paid to the study of the historical, social, and economic prerequisites of the trope of Baltic knighthood from a dominant position to an equal and subservient position. The main stages of the evolution of the political and economic power of Baltic knighthood at the beginning of the 20th century are revealed. The reasons and mechanisms of dismantling the pro-knighthood agrarian sectoral protectionism are identified. The directions and consequences of K. Ulmanis discriminatory reforms aimed at eliminating the system of competitive advantages of the Baltics are investigated. The restrictive orientation of the action of restrictive measures on international trade and international economic activity of Latvia is shown. The restrictive essence of the measures introduced within the framework of the national economic policy and their negative impact on international trade and international economic activity of Latvia are shown. This led to an additional deterioration of the economic situation during the Great Depression and in the interwar period not only for the matriculated knights and Baltic Germans, but also for other ethnic groups.*

Keywords: *the Baltic Knighthood; protectionism; Baltic countries; international economic activity; international trade; socio-economic status; competitiveness and competitive advantages; historical and economic challenges*